

theologisch elftal

Zondebok pleit volk

Het is heel goed dat politici toegeven dat ze fouten maken

Elisa Klapheck

Dingen die ons overkomen, kunnen ook een zegen zijn

Erik Borgman

theologisch elftal

Smaalbrugge
De Korte
Jansen
Kalsky
Leegte
Van Vlastuin
Klapheck
Tollefsen
Van der Graaf
Borgman
Nissen

In het theologisch elftal reflecteren twee godgeleerden op de actualiteit. Vandaag: de Kamer onderzoekt het debacle rond de Fyra. Werkt dat louterend of worden er ten onrechte zondebokken aangewezen?

TEKST **Stevó Akkerman**

De Fyra in december 2012 op station Brussel Zuid, klaar voor vertrek naar Nederland. FOTO EPA

Elisa Klapheck:

"Het is belangrijk te beseffen dat deze enquête de gang van zaken onderzoekt in een ander tijdperk. Je moet je bij het zoeken naar verantwoordelijken afvragen in welke waan het land in die jaren verkeerde. De euforie van die tijd, toen de bomen de hemel in groeiden, is daarna helemaal verdwenen, maar was toen algemeen. Alles draaide om geld, in religieuze termen was er sprake van afgodendienst: de Mammon was god.

Het is zeker goed schuldigen te zoeken, verantwoordelijkheden te benoemen, aan te wijzen wie beter hadden moeten weten. Maar niet als zondebokken. Namen noemen is terecht, maar de context mag niet ontbreken. De politici die dit flasco in werking zetten, gaven gehoor aan wat de samenleving van hen verwachtte. Dat collectieve element vind je terug in de oorsprong van het begrip 'zondebok', in het ritueel van verzoening dat wordt beschreven in de Thora: om het volk te reinigen van zijn zonden, wordt één bokje geofferd en een ander bokje – geladen met alle zonden – de woestijn in gestuurd. Dat zou je de zondebok kunnen noemen, maar bedenk wel: de bok zelf is niet schuldig.

De betekenis van het ritueel is dat de gemeenschap collectief boete doet. Zo kan een enquête ook een ritueel voor verzoening zijn, als de verantwoordelijkheid van het individu verbonden wordt met die van het collectief. Voor de betrokken politici en andere kopstukken biedt

een enquête de mogelijkheid hun verantwoordelijkheid te erkennen. Dat ze dat vaak niet doen en zich in alle bochten wringen om zich vrij te pleiten, is omdat ze niet als enigen te boek willen staan als schuldig – daar blijkt weer hoe belangrijk het is de rol van de omgeving te erkennen. Maar het is wel heel goed dat politici toegeven dat ze fouten maken, dat is inherent aan hun vak: ze nemen voortdurend beslissingen, vaak terwijl hen allerlei informatie wordt onthouden, en daarbij gaan dingen mis. Het is heilzaam voor de democratie om dat te erkennen en dit politici niet te zwaar aan te rekenen. Fouten kun je corrigeren, dat is ook een onderdeel van de democratie, sterker: alleen in een democratie kan dat op een goede manier gebeuren, juist omdat de realiteit van fouten daarin wordt erkend. Dat we fouten onder ogen zien en maatregelen nemen, laat zien dat we op de goede weg zijn."

Mensenrechten

"Duitsland heeft als samenleving intensief zelfonderzoek gedaan, vanwege de Shoah, de oorlog en überhaupt de schendingen van de mensenrechten door het nazi-regime. Dat is natuurlijk van een andere orde dan een parlementaire enquête naar een hogesnelheidslijn; in Duitsland ging het om misdaden, dat is wezenlijk anders. Maar er is wel een overeenkomst als we spreken over de verhouding tussen de schuld van het individu en het collectief: voor Duitsland was het heel belangrijk te erkennen

dat de nazi's niet uit het niets tevoorschijn kwamen.

Dat heeft de Duitse samenleving enorm goed gedaan. In morele zin is de democratie daar zeer door gegroeid. Ik kan niet voor alle Duitsers spreken, en er zijn natuurlijk mensen die vinden dat het nu wel genoeg geweest is, maar mijn indruk is dat de bevolking in het algemeen onderschrijft dat het beproeven van het verleden, inclusief boetedoening, heel gezond is. Bij het begin van elk nieuw proces – want het gaat nog altijd door – kan het gevoel opkomen dat het te veel van het goede is, maar achteraf moeten we steeds vaststellen dat alle aandacht, alle discussies in de media, alle nieuwe onthullingen hun nut blijven houden."

Elisa Klapheck is rabbijn in Frankfurt.

Erik Borgman:

"Als iets misgaat, willen we weten hoe dat heeft kunnen gebeuren en wie er schuldig is, en dat is omdat we eigenlijk nauwelijks meer kunnen accepteren dat dingen misgaan. Terwijl de beslissingen die werden genomen, op dat moment misschien wel de enig mogelijke waren, of de enige juiste leken. Als we politieke processen gaan beoordelen door achteraf te bekijken waar elke stap precies toe heeft geleid, doen we onrecht aan de werkelijkheid, die altijd veel vloeiender is dan onze schema's willen. Het idee is: als we maar weten hoe het

'Dingen zijn vaak pas echt goed, als ze ook fout kunnen gaan'

niet vrij

komt dat zaken fout gingen, voorkomen we dat dat nogmaals gebeurt. Maar veel dingen zijn onherhaalbaar: die zijn fout gegaan om specifieke redenen, en in de toekomst zullen dingen weer op een andere manier fout gaan.

Het lijkt erop dat we dit niet willen erkennen. Ik denk dat dit voortkomt voort uit een sterk geloof dat alleen beheersing ons kan redden. Als iets niet goed gaat, is dat omdat we de zaak niet goed genoeg in onze greep hebben. Daar zit mijn bekommernis: ik geloof niet dat wij altijd gebaat zijn bij meer greep en meer controle. We gaan op de rem staan en beperken onze creativiteit. We zoeken zekerheid in protocollen en regels, die ons vervolgens een gevoel van gevangenschap bezorgen. En we lopen het gevaar de nieuwe vragen en mogelijkheden niet te zien.

Onze prioriteit is niet om te zorgen dat er iets moois ontstaat, maar dat er niets fout gaat. Risico's moeten uitgesloten worden, ook juridisch, waardoor we vergeten dat risico's en mogelijkheden met elkaar samenhangen. Dingen zijn vaak pas echt goed, als ze ook fout kunnen gaan. Kijk naar relaties: die kunnen dramatisch slecht zijn, en daarom is het geweldig als ze goed zijn. Maar wij zouden dat het liefst gegarandeerd zien.

Dit heeft te maken met gebrek aan vertrouwen in wat de realiteit ons geeft. We zien niet dat sommige dingen die ons overkomen een zegen kunnen zijn, ook al hebben wij ze niet gewild. Neem de vluchtelingenkwestie. We

doen alles om mensen tegen te houden, maar ze zullen blijven komen; desnoods lopen ze over de Middellandse Zee! Misschien – zou ik zeggen – is hier sprake van een list van de voorzienigheid en zullen deze mensen onze vermoede en angstige cultuur redden."

Genade

"Er zit een religieuze dimensie in onze controledwang: we geloven niet meer in genade. Daar worden we doodongelukkig van. Alles wat zich aan onze greep onttrekt, beleven we als een nederlaag. Maar er zal altijd heel veel zijn dat zich aan onze greep onttrekt. We gaan dan, zoals bij parlementaire enquêtes, op zoek naar schuldigen. Hun kop moet eraf, er moet voorkomen worden dat wat fout gedaan is nog eens fout kan gaan. Het lijkt een geseculariseerde versie van de duiveluitdrijving, van het wegsturen van een zondebok waar alle onheil op geprojecteerd kan worden. De christelijke traditie kent het geloof in de erfzonde, dat wil onder meer zeggen dat het kwaad er altijd zal zijn, ook in onszelf. We moeten dus manieren vinden om ermee om te gaan, niet om het uit te drijven. We moeten de effecten van het kwaad bestrijden, maar niet de illusie hebben dat we het kwaad kunnen overwinnen. Juist onze drang om het kwaad uit te drijven, berokkent ons kwaad."

Erik Borgman is hoogleraar theologie aan Tilburg University.